

Examen VMBO-GL en TL

2015

tijdvak 2
dinsdag 16 juni
13.30 - 15.30 uur

Nederlands CSE GL en TL

Dit examen bestaat uit 26 vragen een samenvattingsopdracht en een schrijfoopdracht.

Voor dit examen zijn maximaal 51 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Altijd onderweg

(1) De mens is zijn hele bestaans-
geschiedenis lang al onderweg. Tien-
duizenden jaren geleden maakten
onze voorouders vermoedelijk de
5 oversteek van Afrika naar het
Arabisch schiereiland, en later naar
Europa en Azië. Als jagers, vissers
en verzamelaars leefden ze van wat
de natuur hun bood. Was het leven
10 goed, dan bleven ze waar ze waren.
Kregen ze gebrek aan voedsel of
veranderde het klimaat, dan trokken
ze verder.

(2) De ontwikkeling van landbouw en
15 veeteelt heeft de mens honkvaster
gemaakt. Nomaden zijn er echter nog
tot op de dag van vandaag. De
'gevestigde' mens heeft zijn hang
naar het onbekende dus nooit
20 verloren. Eerst zwermden Vikingen
uit over de wereldzeeën, later stuur-
den Europese vorsten hun ontdek-
kingsreizigers op zoek naar kennis,
rijkdom en gebiedsuitbreiding en nog
25 geen twee eeuwen geleden door-

kruisten pioniers en gelukzoekers de
vlakten van Noord-Amerika.

(3) Ook nu nog trekken jaarlijks
honderden miljoenen mensen naar
30 plaatsen die kansen bieden. Ver-
klaringen voor die migratie liggen in
menselijke conflicten of over-
stromingen en droogte door klimaat-
verandering. De vluchtelingenorgani-
35 satie van de Verenigde Naties
schatte het aantal vluchtelingen en
ontheemden vorig jaar op 36,5
miljoen. De impact hiervan op de
natuur wordt steeds groter. Daarom
40 vindt het Wereld Natuur Fonds¹⁾
(WNF) het belangrijk om te zoeken
naar oplossingen die werken voor
mens én natuur. Menselijke migratie
kan namelijk enorme gevolgen
45 hebben voor de biodiversiteit en de
natuurlijke hulpbronnen van plaatsen
die worden verlaten of juist bevolkt.
(4) Een wereldwijde migratietrend is
de trek naar de grote stad. Klein-
50 schalige landbouw loont steeds
minder en vooral jonge mensen zien

voor zichzelf meer toekomst in de stad. Woonde in 1950 nog meer dan 80 procent van de wereldbevolking op het platteland, in 2000 was dat nog 60 procent en nu nog maar de helft van de wereldbevolking. Voor de natuur kan deze trek naar de stad positieve gevolgen hebben. Wonen in de stad is veelal efficiënter, omdat het minder beslag legt op de ruimte. **(5)** Door de leegloop van het platteland ontstaat weer ruimte voor de natuur. In Europa zal door de ontwikkeling van het platteland uiteindelijk zo'n 30 miljoen hectare landbouwgrond vrijkomen: een historische kans voor de natuur. Met het project 'Rewilding Europe' spant het WNF zich in om leegloopgebieden te laten uitgroeien tot volwaardige natuur met ruimte voor dieren zoals de wolf, de bruine beer, de zeearend en de zwarte ooievaar. **(6)** Vaak zijn de gevolgen van menselijke migratie minder positief. Vooral door crises zoals oorlogen en natuurrampen kunnen in korte tijd omvangrijke mensenstromen op gang komen. De plaatselijke natuur is daar niet tegen opgewassen. Een spoor van vertrapt gras, kaalgekapte bossen en leeggeviste meren kan het gevolg zijn. De lokale bevolking ziet het met lede ogen aan. **(7)** In het kustgebied rond Cayar in Senegal zorgde zo'n migratie een jaar of vijf geleden voor problemen. Het WNF werkt al sinds 2003 in deze regio met de lokale bevolking aan het verduurzamen van de visserij. Door de introductie van beschermde zeegebieden, vangstquota en duurzame vistechnieken waren de visstanden bezig aan een opmerkelijk herstel. Maar door een ernstige droogte in het binnenland kwam in 2006-2007 een grote mensenstroom op gang.

De nieuwkomers trokken voor hun levensonderhoud, net als de lokale vissers, met bootjes de zee op. Het kwetsbare evenwicht in de visstanden werd in één klap verstoord: onrust en gewapende conflicten volgden. **(8)** In Zuid-Amerika doen zich andersoortige problemen voor, zoals de trek naar het Amazonegebied van mensen op zoek naar nieuw land. In Peru en Bolivia betreft dit arme Quechua- en Aymarafamilies. Zij laten hun hooggelegen landerijen in de Andes achter, omdat die door de klimaatverandering niet genoeg meer opbrengen. In het laagland kappen ze stukken regenwoud om er akkers en grasland van te maken. Van de opbrengst van een deel van het hout kopen ze koeien; het overige hout wordt verbrand. Na een jaar of vijf raakt de Amazonegrond uitgeput en trekken de kolonisten weer verder. **(9)** In het projectgebied van het WNF op het Tibetaanse Plateau in Azië is het probleem juist dat rondtrekkende herders hun nomadische leefwijze hebben verruild voor een vaste woonplaats. Hun jaks grazen nu op vaste weides. Door de zware begrazing op steeds dezelfde plek krijgt de natuur geen kans zich te herstellen, een fenomeen dat door de klimaatverandering (drogere zomers, nattere winters) wordt versterkt. Sinds een jaar stimuleert het WNF de Tibetaanse herders om hun nomadische leefwijze weer op te pakken. Wisselende begrazing is beter voor de gezondheid van de graslanden en voor de rust van bijzondere diersoorten zoals de zwarthalskraanvogel. **(10)** Deze drie voorbeelden laten zien dat er geen uitgewerkt plan bestaat waarmee je het effect van

menselijke migratie op de natuur kunt
verkleinen. Toch is vooral in een
crisis snel handelen nodig om
onherstelbare schade aan de natuur
150 te voorkomen. Ook al lijken soms
problemen door migratie gewoon niet
oplosbaar, naarmate er meer onder-
zoek wordt gedaan, lukt het steeds
vaker om wél een uitweg te vinden

155 die goed is voor mens en natuur.
Blijvende oplossingen komen er
echter pas door ook de oorzaken van
de migratie te analyseren en waar
mogelijk te beïnvloeden. Dat laatste
160 kan het WNF als natuurbeschermer
niet alleen: dit vereist samenwerking
met partners en overheden op regio-
naal niveau of zelfs wereldniveau.

*Naar een artikel van Suzanne Visser,
Panda Magazine WNF, juni 2012*

noot 1 Wereld Natuur Fonds: een organisatie die wereldwijd projecten opzet waarbij de lokale
bevolking betrokken wordt in natuurbescherming

Tekst 1

- 1p 1 Hoe wordt de tekst 'Altijd onderweg' ingeleid in alinea 1 en 2?
- A door de noodzaak van de overstek naar Europa en Azië te verklaren
  - B door een actuele gebeurtenis over emigratie aan te halen
  - C door een historisch overzicht van menselijke migratie weer te geven
  - D door een tegenstrijdigheid in menselijk gedrag weer te geven
- 1p 2 Wat is het onderwerp van de tekst 'Altijd onderweg'?
- A gevolgen van wereldwijde migratie op de natuur
  - B samenwerking tussen WNF en vluchtelingenorganisaties
  - C toekomstverwachting van WNF op menselijke migratie in Europa
  - D verklaringen voor wereldwijde migratie door de mens
- 1p 3 Alinea's 4, 5 en 6 horen bij elkaar. Welk kopje past het beste bij de alinea's 4, 5 en 6 samen?
- A Gevolgen migratie voor de lokale bevolking
  - B Ontvolking platteland door natuurrampen
  - C Positieve en negatieve gevolgen migratie
  - D Trek naar de grote stad in Europa
- 1p 4 Alinea's 7, 8 en 9 horen bij elkaar. Welk kopje past het beste bij de alinea's 7, 8 en 9 samen?
- A Geen standaardoplossing voor natuurbescherming
  - B Uitgewerkt plan voor ingrijpen WNF in leefwijze nomaden
  - C Voorbeelden van teleurstellende projectgebieden in Afrika
  - D WNF actief in natuurgebieden in Azië en Zuid-Amerika
- 1p 5 Welk verband is er vooral tussen de alinea's 4, 5 en 6 aan de ene kant en de alinea's 7, 8 en 9 aan de andere kant?
- De alinea's 7, 8 en 9
- A geven de gevolgen van het gestelde in de alinea's 4, 5 en 6.
  - B noemen voorbeelden bij het gestelde in de alinea's 4, 5 en 6.
  - C trekken de conclusie uit het gestelde in de alinea's 4, 5 en 6.
  - D vormen een vergelijking met het gestelde in de alinea's 4, 5 en 6.

- 1p **6** Waarom zou de natuurorganisatie WNF zich bemoeien met menselijke conflicten? Baseer je antwoord op alinea 3.
Vul voor je antwoord de volgende zin aan in de antwoordbijlage:
WNF bemoeit zich met menselijke conflicten, omdat ...
- 2p **7** Leg uit waarom de trek naar de stad positieve gevolgen heeft voor de natuur. Baseer je antwoord op alinea 4.
Vul voor je antwoord de onderstaande zinnen aan in de antwoordbijlage:
Als er minder ..., dan komt er meer ... De trek naar de stad heeft dus positieve gevolgen voor de natuur.
- 1p **8** Met welk woord wordt het ontvolkte platteland in alinea 5 aangeduid?
- 1p **9** Welk verband is er vooral tussen alinea 5 en alinea 6?
A een samenvattend verband
B een tegenstellend verband
C een vergelijkend verband
D een verklarend verband
- 1p **10** In alinea 7 staat dat er in het kustgebied van Cayar een opmerkelijk herstel van de visstand was. In regel 96 staat het woordje "Maar".
Welke zaken worden er in deze alinea tegenover elkaar gezet?
A herstel visstand – een grote mensenstroom
B herstel visstand – ernstige droogte binnenland
C herstel visstand – onrust en gewapende conflicten
D herstel visstand – verstoring evenwicht visstand
- 1p **11** In alinea 8 wordt gesproken over een probleem dat zich voordoet in Zuid-Amerika.
Om welk soort probleem gaat het?
In Zuid-Amerika
A laten de arme Quechua- en Aymarafamilies hun hooggelegen landerijen in de Andes onbeheerd achter.
B trekken de kolonisten van plaats naar plaats en laten ze de grond na intensief gebruik kaal en uitgeput achter.
C verkopen de mensen de bomen uit het Amazonegebied als brandhout om zo te voorzien in hun levensonderhoud.
D zoeken mensen naar nieuw land en komen ze daardoor in aanraking met de Quechua- en Aymarafamilies.

- 1p 12 “op het Tibetaanse Plateau in Azië is het probleem juist dat rondtrekkende herders hun nomadische leefwijze hebben verruild voor een vaste woonplaats” (regels 124-128)
→ Leg uit waarom dat een probleem is.
Gebruik niet meer dan 10 woorden.
- 1p 13 Hoe kun je de hoofdgedachte van de tekst ‘Altijd onderweg’ het beste weergeven?
- A Het WNF vindt dat er in een crisis snel gehandeld moet worden om onherstelbare schade aan de natuur te voorkomen.
  - B Het WNF vindt dat er meer onderzoek gedaan moet worden naar de oorzaken van migratie om mens en natuur te beschermen.
  - C Het WNF wil een uitgewerkt plan hebben om de effecten van menselijke migratie op de natuur te verkleinen.
  - D Het WNF wil samen met lokale en wereldwijde overheden tot oplossingen komen voor de problemen bij massale migratie.

Zwolle warmt zich aan hout

(1) Nog twee weken en dan is het zover: dan warmt Zwolle zich aan hout. Zwolle bouwt een wijk die niet op het gasnet wordt aangesloten. De huizen halen hun 'warmtebehoefte' uit hout: een duurzaam alternatief voor de ouderwetse stadsverwarming.

(2) Als kind stookte hij graag vuurtjes. Erik Boonstra is helemaal weg van vuur. "Van een groot paasvuur krijg ik kippenvel; brandend hout is één van de fijnste geluiden die ik ken." Trots wijst hij naar een strak rijtjeshuis van grijze stenen in aanbouw. "Houtvuur is de oudste energiebron waarmee mensen zich verwarmen. Ik vind het fantastisch dat ik straks in een hypermodern huis woon dat met hout wordt verwarmd." Erik staat middenin Breecamp-Oost. Dat is een nieuwe wijk met sociale woningbouw en koopwoningen aan de noordwestkant van Zwolle. Hij vertelt vol enthousiasme over zijn binnenkort op te leveren huis dat verwarmd zal worden met houtsnippers. "Ik heb geen verwarmingsketel in mijn huis, maar een kastje dat de aflevering registreert. Dit is een moderne vorm van stadsverwarming."

(3) In de wijk wordt nog volop gebouwd. In het midden komt een centrale – een groot vierkant gebouw – die vierhonderd woningen gaat voorzien van warm water voor verwarming en douchen. Ook een school, de kantine van de voetbalclub en een zwembad worden op het systeem aangesloten. Uniek is dat de

energieopwekking met houtsnippers gebeurt. In Scandinavië, Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland is het een vertrouwde techniek, maar in Nederland wordt dit voor het eerst op deze schaal gedaan.

(4) Sinds 2010 is gewerkt aan het project. Zwolle koos er bewust voor de wijk níét aan te sluiten op het gasnet. "Zwolle wil in de toekomst zo weinig mogelijk afhankelijk zijn van fossiele brandstoffen¹⁾", zegt wethouder Erik Dannenberg. "Het gebruik van onze gasbel in Slochteren wordt geschat op hoogstens nog vijftien jaar. Een woonwijk bouw je echter voor meer dan een eeuw. Daarom hebben we gekozen voor andere vormen van energie."

(5) In het ketelhuis komen twee houtketels die samen 1,5 megawatt vermogen kunnen leveren. Bij het ketelhuis ligt een ondergrondse bunker waar 150 kubieke meter houtsnippers – afkomstig van regionaal snoeiafval – worden bewaard. Deze houtsnippers hoeven niet te drogen voor ze worden verstoekt; de ketels kunnen snippers verbranden waarin tot 60 procent vocht zit. De bunker wordt om de twee weken gevuld met houtsnippers die worden aangevoerd door vrachtwagens.

(6) "Het verbranden van hout is een natuurlijk proces", zegt directeur Laurens de Lange van Unica, het bedrijf dat het project uitvoert. "Het voordeel is dat de hoeveelheid CO₂ die vrijkomt bij verbranding net zo groot is als de hoeveelheid CO₂ die

wordt afgegeven bij een natuurlijke
verrotting van dezelfde hoeveelheid
85 hout.” Wanneer het verbrande hout
wordt vervangen door nieuwe bomen,
wordt weer een gelijke hoeveelheid
CO₂ opgenomen.

(7) Voor een volledige verbranding
90 van het hout zijn hoge temperaturen
zeer belangrijk. Een andere voor-
waarde voor volledige verbranding is
een grote hoeveelheid zuurstof. Deze
stookwijze, hoge temperaturen en
95 veel zuurstof, beperkt de belasting
voor het milieu tot een minimum. De
Lange: “Het goed verbranden van
hout is CO₂-neutraal en richt geen
milieuschade aan. Dit staat in tegen-
100 stelling tot het gebruik van fossiele
brandstoffen als aardgas, olie en
kolen. Daarin zitten enorme hoeveel-
heden CO₂.”

(8) “De houtsnippers die in Zwolle
105 worden gebruikt zijn een restproduct
van noodzakelijk onderhoud aan de
natuur”, zegt De Lange. Ook al is
Nederland geen écht bosland, er is
genoeg hout beschikbaar om een
110 behoorlijk deel van de gasconsump-
tie om te zetten naar deze duurzame
vorm van energiegebruik. Volgens
De Lange is in Nederland voldoende
hout beschikbaar om zo’n vijfhonderd
115 projecten zoals in Zwolle te voorzien
van brandstof.

(9) In het centrale ketelhuis wordt erg
hard gewerkt; over twee weken is de

start van het project. Vooraan in het
120 gebouw staan twee grote rode ovens.
Laurens de Lange wijst op twee grote
voorraadvaten waar warm water in
komt. “Deze gaan samen met de
ketels zorgen voor een duurzame
125 warmtelevering.”

(10) Het systeem werkt in principe
als een centrale verwarming. Water
wordt verhit tot 75 graden Celsius en
stroomt via een ondergronds leiding-
130 netwerk naar de huizen. Het
afgekoelde water van circa 45 graden
Celsius stroomt terug via de retour-
leidingen. De installatie wordt
bestuurd door een computer en met
135 behulp van moderne communicatie-
technieken op afstand bewaakt en
gecontroleerd op storingen. De ketels
gaan zo’n twintig jaar mee, het
warmtenetwerk kan minimaal veertig
140 jaar mee. De bewoners betalen een
gegarandeerde lage prijs voor
energie (maximaal de prijs voor gas).

(11) Wie de Zwolse Vinexwijk –
straks 11.000 woningen – binnenrijdt,
145 ziet niet één zonnepaneel. “Voor een
duurzame wijk is dat inderdaad
opvallend”, zegt wethouder Erik
Dannenberg, “maar de eerste
panelen worden binnenkort gelegd.
150 Dat hebben we overgelaten aan
bewonersinitiatieven en die schieten
nu als paddenstoelen uit de grond.
Een overheid hoeft niet alles te
plannen.”

*Naar een artikel van Cees Banning,
NRC Handelsblad, 22 februari 2013*

noot 1 fossiele brandstoffen: brandstoffen zoals aardgas, aardolie en steenkool, die zijn
ontstaan uit resten van plantaardig en dierlijk leven uit het verre verleden

Tekst 2

10p 14 **Samenvattingsopdracht**

Vat de tekst 'Zwolle warmt zich aan hout' samen in maximaal 210 woorden.

Besteed daarbij alleen aandacht aan de volgende punten:

- 1 de aanleiding voor dit artikel;
- 2 de reden waarom Zwolle ervoor kiest om de nieuwbouwwijk niet op het gasnet aan te sluiten;
- 3 de verklaring uit de tekst voor deze reden;
- 4 het voordeel dat Laurens de Lange ziet in het gebruik van hout;
- 5 de twee voorwaarden voor een goede verbranding van hout;
- 6 de reden waarom er is gekozen voor houtsnippers;
- 7 een uitleg van de manier waarop het warme water terechtkomt bij de klant;
- 8 een financieel gevolg voor de bewoners van deze wijk.

Maak er een samenhangend geheel van. Gebruik geen telegramstijl. Noem niet onnodig voorbeelden. Tel de woorden en zet het aantal onder de samenvatting. Zet de titel erboven.

Tekst 3

Geen wapens maar schoolboeken! Ondanks de huidige onrust in Mali bouwt Stichting Djenné door aan scholen voor vrouwen en straatkinderen in een van de armste landen van Afrika. Hiervoor hebben we uw hulp nodig.

Steun ons en word donateur!
www.stichtingdjenne.nl

Naar NRC Charity Awards, 2013

Tekst 3

- 1p 15 Wat is het belangrijkste doel van de afbeelding van het wapen?
- A aandacht trekken
  - B tot handelen aansporen
  - C vragen beantwoorden
  - D waarschuwen
- 1p 16 Wat is de belangrijkste functie van de afbeelding van het wapen in combinatie met de zin: "Mali vecht terug met onderwijs!"?
De afbeelding van het wapen in combinatie met de zin
- A benadrukt de grote armoede in Mali.
  - B ontkent de ernst van de situatie in Mali.
  - C verduidelijkt de rol van het leger in Mali.
  - D versterkt de noodzaak tot verandering in Mali.
- 1p 17 Naast het geweer staat de zin: "Mali vecht terug met onderwijs!"
Wat wordt hier bedoeld met deze zin?
- A Mali heeft een conflict met scholen en schoolbesturen.
  - B Mali komt op voor de armen door onderwijs aan te bieden.
  - C Mali maakt gebruik van wapens om kinderen naar school te krijgen.
  - D Mali pakt de onruststokers aan door die te verplichten onderwijs te volgen.

De gelegenheid maakt de leugenaar

(1) We doen het allemaal zo'n twee keer per dag, maar herkennen het met moeite bij anderen: liegen. Wie een leugenaar probeert te ontmaskeren, let meestal op de verkeerde dingen. En... de gelegenheid maakt de leugenaar.

(2) Aldert Vrij is leugenexpert en doet onderzoek naar technieken om een leugenaar te herkennen: "Veel mensen denken dat lichaamstaal meer zegt over liegen dan spraak. Het tegenovergestelde is waar. Dat blijkt alleen al uit het feit dat mensen beter zijn in het ontmaskeren van leugenaars als ze naar leugenaars luisteren, tijdens een telefoongesprek bijvoorbeeld, dan wanneer ze leugenaars zien. Kenmerkend leugenaars gedrag, vergelijkbaar met Pinokkio's neus, bestaat dus niet." Wegkijken of onrustig friemelen, het zijn niet de kenmerken van een leugenaar. Veel beter kun je kijken naar het taalgebruik, dan naar non-verbale kenmerken. Zo gebruikt een leugenaar minder vaak het woord 'ik' of 'mij', omdat hij op die manier onbewust afstand neemt van zijn daad. En hij spreekt minder gedetailleerd, want alles wat hij vertelt, moet hij onthouden alsof het de waarheid is.

(3) Uit hersenonderzoek blijkt dat liegen het brein meer moeite kost dan de waarheid spreken. Dit principe gebruikt Vrij bij testen die het de leugenaar nog moeilijker maken: "Laat hem bijvoorbeeld het verhaal in omgekeerde volgorde vertellen, of laat hem twee dingen tegelijk doen,

bijvoorbeeld het verhaal vertellen en autorijden."

(4) Vrij deed een experiment met studenten die een leugen moesten vertellen aan politieagenten. Als de leugenaars hun verhaal achterstevoren moesten vertellen, gebruikten ze onder andere minder details in hun verhaal, meer twijfelwoorden, zeiden ze vaker 'uh', en gingen ze langzamer praten. Allemaal tekenen dat het brein van de studenten hard aan het werk was. Dat werkte in het voordeel van de agenten om de leugenaar te ontmaskeren.

(5) Lange tijd werd er groot heil verwacht van de leugendetectie, maar de polygraaf blijkt onbetrouwbaar. Ewout Meijer, rechtspsycholoog van de Universiteit van Maastricht: "Leugendetectie is omstreden. Een polygraaf meet lichamelijke reacties, zoals zweet in de handpalm, hartslag, bloeddruk en ademhaling. En die lichamelijke reacties hangen samen met stress en emotie. Het apparaat gaat ervan uit dat leugenaars stress ervaren. Maar dat is problematisch, want ook onschuldige mensen die verhoord worden, kunnen stress ervaren."

(6) Meijer onderzoekt zelf een alternatief voor leugendetectie dat veel nauwkeuriger werkt: geheugendetectie. Geheugendetectie maakt gebruik van dezelfde lichamelijke reacties, maar het principe is anders. "Bij geheugendetectie zijn we niet zozeer op zoek naar de emoties die met een leugen samenhangen, maar naar bepaalde kennis die de dader

heeft, die een onschuldige niet kan hebben. Dus we bieden bijvoorbeeld
85 vijf mogelijke moordwapens en vluchtauto's aan. Afhankelijk van waar de sterkste reacties optreden komt de polygrafist tot een conclusie of de verdachte wel of niet het
90 moordwapen herkent."

(7) Hoe leugenachtig is de gemiddelde mens? De Amerikaanse sociaal psycholoog Dan Ariely ontwikkelde rond deze vraag zijn 'Fudge Factor
95 Theory' (oftewel sjoemelmarge-theorie): "Het basisidee is dat wij mensen twee dingen willen: we willen in de spiegel kunnen kijken en voelen dat we prachtige eerlijke mensen
100 zijn, maar we willen ook een beetje oneerlijk kunnen zijn. Je zou zeggen: dat kan niet allebei. Maar in de praktijk kan dat wel. En dit is waar de sjoemelmarge een rol begint te
105 spelen: want zolang we het maar een beetje doen, kunnen we onszelf nog steeds zien als goede mensen."

(8) Ariely deed talloze onderzoeken waarbij hij mensen de kans gaf om
110 oneerlijk te zijn. Een klassieker is een onderzoek waarbij proefpersonen een test moesten maken met twintig puzzelstukjes. Per goed antwoord kregen ze vijftig dollarcent.
115 Vervolgens mochten ze zelf beoordelen hoeveel ze er goed hadden. Je zou verwachten dat een berekend mens ze alle twintig goed zou rekenen. Het resultaat bleek
120 anders. Van de twintig vragen had-

den de studenten er gemiddeld vier goed, en ze rekenden er zes goed. Dit principe werkte precies hetzelfde als de test direct na het maken door
125 de papierversnipperaar ging. Dus of we wel of niet het risico lopen om gepakt te worden is niet van belang: mensen blijken structureel een klein beetje te liegen als ze de kans
130 krijgen.

(9) De volgende stap voor Ariely was om uit te zoeken hoe we oneerlijkheid kunnen verminderen. Uit een vervolgonderzoek bleek dat vooraf
135 tekenen goed werkt. Hij probeerde dit uit bij een verzekeringsmaatschappij die minder premie rekende als klanten minder kilometers reden. De verzekerden moesten zelf het aantal
140 gereden kilometers opgeven. En ze bleken aanmerkelijk eerlijker als ze vooraf tekenden dan achteraf. Tel uit je winst.

(10) Hoewel je uiteraard heel eerlijke
145 mensen hebt en heel oneerlijke, gaat Ariely's theorie ervan uit dat 99 procent van de mensen een beetje oneerlijk is als ze kans krijgen: de gelegenheid maakt de leugenaar.
150 Volgens leugenexpert Aldert Vrij betekent dit dat we ons meer moeten concentreren op het voorkomen van leugens en oneerlijkheid, dan op het betrappen ervan. Hij ziet hier dan ook
155 een mooie taak weggelegd voor het onderwijs. Juist die preventieve kant moet benadrukt worden.

Naar een artikel van Jurjen Simmelink, VPRO-gids, 6-12 april 2013

Tekst 4

- 1p 18 Hoe wordt het onderwerp van de tekst in alinea 1 ingeleid?
In alinea 1
- A worden enkele opvallende uitspraken gedaan.
  - B wordt de opbouw van de tekst geschetst.
  - C wordt een conclusie vooraf getrokken.
  - D wordt een samenvatting vooraf gegeven.
- 1p 19 In alinea 2 vertelt Aldert Vrij over onderzoek naar technieken om een leugenaar te herkennen.
Waaraan herken je een leugenaar?
Je kunt een leugenaar vooral herkennen als je let op
- A details.
  - B lichaamstaal.
  - C non-verbale kenmerken.
  - D taalgebruik.
- 1p 20 Wat is het verband tussen alinea 3 en alinea 4?
- A Alinea 4 is een conclusie bij alinea 3.
  - B Alinea 4 is het bewijs van het gestelde in alinea 3.
  - C Alinea 4 spreekt het gestelde in alinea 3 tegen.
  - D Alinea 4 zwakt het gestelde in alinea 3 af.
- 1p 21 In alinea 6 wordt zowel gesproken over leugendetectie als geheugendetectie.
→ Leg in eigen woorden uit wat het verschil is tussen beide.
Gebruik voor je antwoord maximaal 30 woorden.
- 1p 22 In alinea 7 wordt gesproken over de sjoemelmargetheorie.
→ Leg deze theorie in eigen woorden uit.
Gebruik voor je antwoord maximaal 20 woorden.
- 1p 23 Op welke manier sluiten de alinea's 9 en 10 aan op alinea 8?
De alinea's 9 en 10
- A geven een bevestiging van alinea 8.
  - B geven nieuwe voorbeelden bij alinea 8.
  - C zijn een verklaring van alinea 8.
  - D zijn een vervolg op alinea 8.
- 1p 24 In dit artikel geeft de schrijver vooral feiten weer naar aanleiding van onderzoeken door deskundigen. Soms geeft hij ook zijn eigen mening.
→ Citeer de zin uit alinea 9 waaruit de eigen mening van de schrijver blijkt.

- 1p **25** In alinea 10 wordt gesproken over een mooie taak voor het onderwijs. Waaruit bestaat die taak volgens Aldert Vrij?
- A de aandacht richten op voorkomen van oneerlijkheid
  - B oneerlijke mensen eerlijk maken
  - C strenger controleren op oneerlijkheid
  - D zorgen dat oneerlijke mensen leren van eerlijke mensen
- 1p **26** Hoe kun je de inhoud van de laatste alinea het beste weergeven? De laatste alinea bevat een
- A conclusie en advies.
  - B conclusie en tegenstelling.
  - C samenvatting en advies.
  - D verklaring en voorbeeld.
- 2p **27** Aldert Vrij heeft onderzoek gedaan naar technieken om een leugenaar te herkennen.
- Geef in de uitwerkbijlage met een kruisje aan of de volgende uitspraken waar of niet waar zijn.
- Gebruik de informatie van het onderzoek van Aldert Vrij uit alinea 2.

	waar	niet waar
Uit de manier waarop iemand beweegt, kun je beter opmaken dat iemand liegt dan uit de manier waarop hij praat.		
Mensen herkennen een leugenaar beter als ze naar hem luisteren.		
Wegkijken en onrustig friemelen zijn kenmerken van liegen.		
Een leugenaar gebruikt vaak het woordje 'ik'.		
Een leugenaar vertelt uitgebreid.		
Non-verbale kenmerken hangen minder samen met liegen dan verbale kenmerken.		

Schrijfoopdracht

Je zit in de vierde klas van het vmbo en je moet dit jaar voor het vak Nederlands een interview afnemen. In de les Nederlands geef je een presentatie over je interview. Je hebt het artikel 'De gelegenheid maakt de leugenaar' gelezen. Dat heeft je nieuwsgierig gemaakt over liegen. Je bent van plan om dit onderwerp te kiezen voor je presentatie.

Aldert Vrij heeft onderzoek gedaan naar technieken om een leugenaar te herkennen. Je zou hem graag willen interviewen en je bent van plan om hem te benaderen. Hij kan je vast meer vertellen over de motieven waarom mensen liegen. In het artikel heb je gelezen dat hij vindt dat je je vooral moet concentreren op het voorkomen van leugens en oneerlijkheid. Hij ziet hiervoor een mooie taak weggelegd voor het onderwijs. Je bent nieuwsgierig naar de precieze rol die het onderwijs kan spelen om het vertellen van leugens te voorkomen. Dat wil je tijdens het interview centraal stellen.

Je besluit hem een brief te schrijven. In de brief stel je jezelf voor en leg je uit dat je voor het vak Nederlands een interview moet afnemen en een presentatie moet verzorgen. Daarnaast vraag je of hij mee wil werken aan het interview. Tijdens het interview wil je vooral te weten komen welke rol het onderwijs kan spelen om het vertellen van leugens te voorkómen. Ook vraag je of je Aldert Vrij moet betalen voor het afnemen van een interview.

In je brief vraag je ook nog om advies over de opzet van je presentatie. Je vermeldt dat je in je presentatie aandacht wilt besteden aan de onderwerpen waarover jouw klasgenoten liegen. Zelf denk je dat jongeren vooral liegen over het aantal vrienden dat ze hebben of over hoe laat ze van een uitgaansavond thuiskomen. Daarnaast besteed je in je presentatie aandacht aan de rol die het onderwijs kan spelen om het vertellen van leugens te voorkomen. Ook vermeld je in de brief nog jouw mening over liegen. Verder stel je in je brief alvast twee vragen die je tijdens het interview aan Aldert Vrij zou willen stellen. Geef tot slot aan dat je op een snelle reactie hoopt.

13p **28 Opdracht**

Schrijf een brief aan Aldert Vrij. Gegevens die onbekend zijn, mag je zelf bedenken.

Besteed in je brief aandacht aan de volgende punten:

- jezelf voorstellen, met naam en klas;
- aanleiding brief: de opdracht voor Nederlands;
- vraag om medewerking aan het interview;
- onderwerp interview: precieze rol die het onderwijs kan spelen om het vertellen van leugens te voorkomen;
- korte beschrijving opzet presentatie;
- vraag aan Aldert Vrij of je moet betalen voor het afnemen van het interview;
- vraag aan Aldert Vrij om tips voor je presentatie;
- eigen mening over liegen;
- vraag 1 aan Aldert Vrij;
- vraag 2 aan Aldert Vrij;
- beleefd verzoek om snelle reactie.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.